

DEUİFD LII/ 2020, ss. 7-38.

**HİNT ALT KITASI ŞÂFİÎ FIKİH BİRİKİMİNE BİR ÖRNEK
OLARAK ZEYNUDDİN EL-MELİBÂRÎ VE FETHU'L-MU'ÎN
Bİ ŞERHİ KURRATÎ'L-'AYN ADLI ESERİ**

Mehmet Aziz YAŞAR*

ÖZ

Hint Alt Kıtası oldukça erken bir dönemde İslâm dini ile tanışmıştır. İslamlaşmaya başlamasıyla birlikte kıtada fıkıh mezhepleri de yayılmıştır. Kıtanın kuzey ve orta kesimlerinde Hanefilik hâkim mezhep konumunda olmuştur. Buna mukabil kıtanın güney sahil şeridinde ise Şâfîî fıkıh anlayışı benimsenmiş ve bu bölgeden çok sayıda Şâfîî fakih çıkmıştır. Bu fakihlerden biri, şöhreti kıtanın dışına da taşınan Zeynüddin Ahmed el-Melibârî'dir. Melibârî, telif ettiği fikhî çalışmalar ile Şâfîî fıkıh literatürünün gelişmesinde ve yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Onun fıkıh eserleri arasında en çok rağbet gören ise *Fethu'l-mu'în* adlı eseri olmuştur. Eser, pek çok ilmî çalışmalara konu edinilmiş ve birçok dile tercüme edilerek geniş bir okuyucu kitlesine kazandırılmıştır. Biz çalışmamızda Melibârî'nin Şâfîî mezhebinin hâkim olduğu bir bölgenin fakihisi olarak mezhep birikimine katkısı ele aldık. Bu bağlamda Melibârî'nin hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgiler verdikten sonra *Fethu'l-mu'în* adlı eseri çerçevesinde onun Şâfîî fıkıh mirasının gelişimindeki katkısını ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Melibârî, *Fethu'l-mu'în*, Şâfîî, Fıkıh, Hint.

**ZEYNUDDIN EL-MELIBARI AND HIS WORK IN THE NAME OF
FETHU'L-MU'IN BI SHARHI KURRATÎ'L-'AYN AS A SAMPLE OF
INDIC SUBCONTINENT'S SHAFII ISLAMIC LAW KNOWLEDGE**

ABSTRACT

Indic Subcontinent met with Islam Religion in very early period. The Islamic Law sects were spread across the continent by beginning the islamization. The Hanafism had the central position at the continent's north and middle regions.

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku ABD, ya-ar19801@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4677-1017>.

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 06/07/2020

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 10/11/2020

Furthermore, The Shaffi islamic law perception was adopted in the southern coast line of the continent, and many Shafii scribes appeared in that region. One of those scribes is Zeybuddin Ahmet el-Melibari whose reputation gone out of the continent. Melibari had a great role in the development of Shafii islamic law literature and its transmission with the works including islamic law that he accommodated them. The one in most demand among his islamic law works was the work in the name of *Fethu'l-mu'in*. The work was discussed in many scientific studies and provided to the large mass of readers as it was translated to many languages. In our research, we considered Melibari's contribution to the sect knowledge as the scribe of a region where The Shafii sect dominated.

Keywords: Melibari, Fethu'l-mu'in, Shafii, Islamic Law, Indic.

GİRİŞ

Hint kıtasında İslâm dininin yayılması bir anda olmamıştır. Uzun bir süreç sonucunda gerçekleşmiştir. Bu süreç ise Hz. Peygamber zamanında başlamıştır. Rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.), dönemin Hint kralını İslâm'a davet etmiş; kral da Resûlullah'ı (s.a.v.) ziyaret etmiştir. Bir rivâyet göre ise Resûlullah'a (s.a.v.) hediyeler göndermiştir.¹ Ancak kaynakların verdiği bilgiye göre Hint'in İslamlaşmasına yönelik ilk somut adım Hz. Ömer döneminde atılmıştır. Nitekim Hicrî 42 yılında İslâm devletinin Hint alt kıtasına olan hududunun güvenliği için görevlendirilen İbn 'Âmer Râşid b. 'Amr'in (öl. ?) buraya ilk sefer düzenlediği ve kıtanın derinliklerine kadar indiği ifade edilmiştir. Yine Hicrî 44 yılında Mulahheb b. Ebî Safre (öl. 82/701) komutanlığında kıtaya büyük bir seferin düzenlediği ve birçok yerleşim yerinin fethedildiği nakledilmiştir.² Emevî ve 'Abbâsî dönemlerinde de

¹ Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbûrî *el-Müstedrek 'ale's-Sabihayn*, thk. Mustafa 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990), 4/150; Zeynüddîn b. Muhammed el-Melibârî, *Tuhfetü'l-müccâbidîn fî ba'zı abbâri'l-Burtuğaliyyîn*, thk. Muhammed Sa'îd et-Tarihî (Beyrut: Müessesetü'l-Vefâ, 1405/1985), 77, 223-225; 'Abdulmun'im en-Nemir, *Târîhu'l-İslâm fî'l-Hind* (Beyrut: el-Müessesetü'l-Câmi'e li'd-Dirâsât, 1401/1981), 87-88.

² Muhammed b. Ahmed b. Osmân el-Fârikî ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve veşâyâtü'l-meşâbir ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (b.y.: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003) 2/387-388.

Hint kıtasına fetih hareketleri sürdürülmüştür.³ Bu seferlerin hemen hepsinin kıtanın batı ve güney şeridine yapıldığı ve kuvvetli bir mukavemetle karşılaşmadan sonuçlandığı anlaşılmaktadır. Fetih hareketlerinin yanı sıra kıtanın bu bölgesinin Müslümanlaşmasında Müslüman tüccarlarının ihtida hareketinin de büyük katkısı olmuştur. Zira bahse konu ettiğimiz Melîbârî'nin de ifade ettiği üzere Araplar ile Melîbârî⁴ halkı arasında ticari ilişkiler nedeniyle çok eskilere dayanan güçlü bir dostluk söz konusu olmuştur. Onlar, bu ilişkilerini İslâm'dan sonra da sürdürmüşlerdir. Bu ilişkiler neticesinde de İslâm Melîbâr bölgesine çok hızlı bir biçimde yayılmıştır.⁵ İslâm'ın Hint kıtasının kuzeyinde bulunan bölgelere yayılışı ise Gazneli Mahmud b. Sebük Tegin (öl. 421/1030) öncülüğünde gerçekleşmiştir. Nitekim Sultan Mahmud'un 392/1002 yılında Kuzey Hindistan'a düzenlediği büyük bir sefer neticesinde Hindu ordusunun yenildiği ve Hint kralının esir alındığı nakledilmiştir. Ayrıca Sultan Mahmud'un bununla kalmayıp, kıtaya 16 sefer daha düzenleyerek İslâm'ın Hint kıtasında güçlenmesinde büyük katkı sunduğu belirtilmiştir. İşte Müslümanların bu çabaları sayesinde İslâm, Hint alt kıtasında ikinci büyük din olarak yerini almıştır.⁶ 2011'de yapılan nüfus sayımına göre Hint kıtasında Müslüman nüfusu 172 milyon olarak tespit edilmiştir. Bu da ülkenin toplam nüfusunun %14,2'ye tekabül etmektedir.⁷

İslâm'ı benimsemesiyle birlikte Hint halkına İslâm dininin hükümlerini öğretmek için birçok âlim Hindistan'a gelip yerleşmişlerdir. Söz konusu âlimler, bir yandan yeni Müslüman olanlara İslamiyet'i anlatmış, diğer yandan ilmî kurumlar inşa ederek ilim öğretmişlerdir. Keza kıtadan da pek çok kişi, ilim tahsili için Hicaz başta olmak üzere

³ Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1407/1986), 9/104,113; 11/324, 379.

⁴ Malabar adıyla anılan bu bölge, Kuzeyde D'eli dağından güneyde Komorin Burnu'na kadar uzanan yaklaşık 550 kilometrelik bir kıyı şeridi kapsamaktadır. Azmi Özcan, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/465-466.

⁵ Melîbârî, *Tuhfetü'l-mücâhidîn*, 77, 223; Nemir, *Târîhu'l-İslâm fi'l-Hind*, 87-88.

⁶ Nemir, *Târîhu'l-İslâm fi'l-Hind*, 111-133; Muhammed Tayyib Kılıç, "Hint Alt Kıtası Hanefî Fıkıh Birikimine Bir Örnek: Fakih Olarak İmâm Leknevî". 16/1 (2014), 89-140.

⁷ https://tr.wikipedia.org/wiki/Hindistan%27da_%C4%B0slam, erişim tarihi: 28.5.2020.

İslâm beldelerine gitmişlerdir.⁸ Kıtaya gelen âlimler, doğal olarak bağlı buldukları mezhep doktrinini öğretmiş ve bunu yaymaya çalışmışlardır. Aynı şekilde ilim öğrenmek için kıta dışına çıkanlar da tahsil gördükleri hocalarının etkisinde kalarak onların mezheplerini benimsemiş ve memleketine döndüklerinde bu mezheplerin öğretilerini yaymışlardır. Netice itibariyle de Hint kıtasında Sünni mezheplerden Hanefilik ve Şâfîlik ağırlıkta olmuştur. Kıtada bu mezheplerin yayılışında ise kıtanın bu mezheplerin hâkim olduğu bölgelere yakın olması etkili olmuştur. Nitekim Hanefiliğin hâkim konumda olduğu Mâverâünnehir ve Horasan bölgelerine yakın olan kıtanın kuzey ve orta kesimlerinde sözü edilen mezhep yoğunlukta olmuştur. Zira İslâm'ın yayılışıyla birlikte Hanefî âlimleri kıtanın kuzeyine akın etmiş; burayı fetheden Hanefî Türk sultanlarının desteğiyle birçok ilmî kurum inşa ederek yoğun bir ilmî faaliyet yürütmüşlerdir. Keza bölgenin Müslüman yerlileri de kendilerine yakın olan sözü geçen İslâm beldelerine ilim tahsili için gitmiş; bunlardan bazıları ilim icazetini aldıktan sonra memleketine dönmüş ve buralarda Hanefî mezhebinin öğretilerini yaymışlardır. Bunun sonucunda da Hint kökenli meşhur pek çok Hanefî fakih yetişmiş ve kıtada muazzam bir Hanefî fıkıh birikimi oluşmuştur.⁹ Buna karşılık Hint kıtasının güney kesiminde ise -Şâfî mezhebinin ağırlıkta olduğu Hicaz, Şîrâz ve Yemen bölgelerine yakın olduğu için- Şâfîlik tercih edilmiştir. Fikhî mezheplerin teşekkülünden itibaren Şâfî fakihler bu bölgelere gitmiş; medreseler inşa ederek bu bölgeleri ilim merkezleri haline dönüştürmüştür. Aynı zamanda kıtanın yerlileri de sözü edilen İslâm beldelerine ilmî yolculuklar yaparak buralarda bulunan Şâfî fakihlerden fıkıh ilmini öğrenmiş ve bilahare kıtaya dönerek burada Şâfî fıkıh anlayışının yerleşmesini sağlamışlardır. Bu tür ilmî faaliyetlerin semeresi olarak da kıtanın güney kesiminde Hint asıllı birçok Şâfî fakih yetişmiştir. Bunlar, Şâfî mezhebinin temel prensiplerini esas alarak büyük bir fıkıh mirasını ortaya

⁸ Abdülhayy b. Fahriddîn b. Abdilâlî el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtur ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzir* (Beirut: Dâru İbn Hazm (1420/1999), 1/67, 82, 105, 128; 'Abdunnesîr Ahmed el-Melîbârî, *Terâcimu 'ulemâi's-Şâfiyye fi'd-diyâri'l-Hindiyye*, (b.y.: Dâru'l-Kalem li'd-Dirâsat ve'n-Neşri, tsz.), 12.

⁹ 'Abdulhay el-Hüsni, *es-Sikâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind* (Kahire: Müessesetu Hindâvî li't-Ta'lim ve's-Sikâfe, 2015), 99-111

koymuşlardır.¹⁰ Sözü ettiğimiz fikhî mirasının oluşumunda önemli bir yer işgal eden fakihlerden birisi Zeynüddin el-Melibârî'dir. Melibârî, Şâfî fikhına dair kendi muhtasar eseri üzerinde yazdığı *Fetbu'l-mu'în bi-şerhi Kurreti'l-'ayn* adlı şerh çalışmasıyla Şâfî muhitinde büyük bir üne kavuşmuştur. Çalışmamızdan amaç Melibârî'nin bu eseri çerçevesinde Şâfî mezhebindeki önemine dikkat çekmektir.

I. Melibârî'nin Hayatı İlmî Şahsiyeti ve Eserleri

A. Nesebi ve Doğumu

Kaynaklarda hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan Melibârî, bünyesinden birçok meşhur âlimin çıktığı Mahdûmiye ailesine mensuptur. Köklü bir ilmi geleneğe sahip Mahdûmiye ailesi, Hint alt kıtasının güneyinde bulunan Kilâkarâ (Keelakarai) vilayetinin soylu ailelerindedir. Mahdûmiye ailesi İslâm'ın bölgede yayılmasında büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca ailenin içinden çıkan âlimler, bölgede büyük medreselerin inşasına öncülük etmiş ve Hindistan'ın güneyinde ilmin yayılmasında büyük rol oynamışlardır. Fennân'da kurulan el-Câmi'u'l-Kebîr bu medreselerin başında gelmektedir. Mahdûm ailesine mensup âlimler, söz konusu medresede uygulanan tedrisat metodunu esas alarak bölgenin birçok yerleşim yerinde bulunan mescitlerde ders halkaları oluşturmuşlardır. Öyle ki Hindistan'da Mahdûm ailesine nispetle "Mahdûmiye metodu" olarak bir ilmi gelenek oluşmuştur. Aileye mensup âlimlerin bu çabaları sonucunda başta Melibâr bölgesi olmak üzere ülkenin güneyinde bulunan vilayetlerin her biri, birer ilim merkezi haline dönüşmüştür.¹¹ Amelî mezhep olarak Şâfîliği benimseyen Mahdûmiye ailesi Hint alt kıtasında Şâfî mezhebinin bayraktarlığını yapmıştır.¹² Sözü edilen ailenin önemli bir siması Zeynüddin el-Melibârî'dir. Melibârî'nin isim ve nisbesi ise şu şekildedir: Ahmed Zeynüddin b. Muhammed el-Gazzâlî¹³ b. Zeynüddin Ebî Yahya b. Alî b. Ahmed el-Mahdûmü's-Sağîr¹⁴

¹⁰ Melibârî, *Terâcimu 'ulemâi's-Şâfîyye*, 11-13.

¹¹ Rafik Abdalberr el-Vâfi el-Ezherî, "eş-Şeyh Ahmed Zeynüddin el-Mahdûm el-Melibârî ve hademâtuhu", *Sikâfetü'l-Hinde Mecelletün 'İlmîyyetün Sikâfîyyetün*, 64/3 (2013), 132.

¹² Ezherî, "eş-Şeyh Ahmed Zeynüddin el-Mahdûm el-Melibârî ve hademâtuhu", 121-122.

¹³ Bazı kaynaklarda müellifimizin babasının ismi Abdulazîz olarak geçmektedir. Fakat müellif *el-Ecvibetü'l-'acbe ani'l-es'ileti'l-garîbe* adlı eserinin mukaddimesinde babasının

el-Ma'berî el-Melibârî (Malabar) el-Fennânî'dir. Daha çok yaşadığı bölgenin ismine nisbetle el-Melibârî olarak anılmıştır. Melibârî'nin doğum yeri ile ilgili farklı rivâyetler bulunmaktadır. Kendisinden söz eden kaynakların bir kısmı Melibârî'nin Fennâ (Ponnani) vilayetinde, bir kısmı Kûşen şehrinde, diğer bir kısmı ise Kannur vilayetine bağlı Cûbân (Chombal) köyünde doğduğunu kaydetmiştir. Son rivâyet daha isabetli görülmüştür.¹⁵ Yine Melibârî'nin doğum tarihine ilişkin rivâyetler farklılık göstermekle beraber 938/1532 yılında doğmuş olmasına dair rivâyet daha kuvvetli kabul edilmiştir.¹⁶

B. Tahsili ve Yetiştirilmesi

Yedi yaşında Kur'an-i kerimi hıfzeden Melibârî, ilk ilim tahsilini memleketinde ilim ve edep sahibi olan Maḥdûmiyye ailesinin önemli bir üyesi olan babası Muhammed el-Gazzâlî'den almıştır. Küçük yaşta babasını kaybeden Melibârî, amcası Abdulazîz el-Melibârî'nin himayesine girmiş ve tahsilini onun yanında sürdürmüştür. Memleketinde ilk tahsilini tamamladıktan sonra Melibârî, ilim merkezi olan Mekke'ye gitmiştir. Mekke'de on yıl kalan Melibârî burada bulunan meşhur birçok âlimden farklı ilim dallarında ders almıştır. Melibârî'nin ilim tahsilini gördüğü bu âlimlerden bazıları şunlardır:

1) Ebü'l-Hasen Tâcülârifîn Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahmân es-Siddîkî (öl. 952/1545). 889/1493'te Kahire'de doğmuş ve burada yetişmiştir. Zekeriyâ el-Ensârî'nin (öl. 926/1520) öğrencisidir. Anlatıldığına göre sedyeyle hacca giden ilk kişi olarak tarihte yerini

ismi Muhammed el-Gazzâlî olarak vermiştir. Abdulazîz ise onun amcasıdır. Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed el-Melibârî, *el-Ecvibetü'l-'a'ibe anî'l-es'ileti'l-garîbe* (Hindistan: Dâru't-Tabâ'ati ve'n-Neşr, (tsz.), 2; Ahmet Özel, "Melibârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/48-49.

¹⁴ Kalkaşendî "maḥdûm"un önemli işlerin yazılmasıyla ilgilenenler için kullanılan bir unvandır demektir. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Subḥu'l-a'sâ fî snâ'ati'l-inşâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, (tsz.), 6/27. Burada ise Maḥdûm ifadesi hicri dokuzuncu asırdan itibaren Fennân vilayetinde bulunan el-Câmi'u'l-Kebîr külliyesinde kâdılık görevini yapan âlimler için kullanılan bir unvandır.

¹⁵ İsmâil Paşa Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, (İstanbul: Matba'atü'l-Behiyye, 1370/1951), 1/377.

¹⁶ Melibârî, *Terâcimu 'ulemâi's-Şâfiyye*, 81.

almıştır. Sıddîkî, vefatına değin sırayla bir yıl Kahire’de, bir yıl Mekke’de ikamet etmiştir. İlim dünyasında birçok eser armağan ederek 952/1545’te Kahire’de vefat etmiştir.¹⁷

2) Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa’dî (öl. 974/1567). 909/1503’te Mısır’ın Garbiye bölgesindeki Heyâtım köyünde dünyaya gelmiştir. Tahsilinin önemli bir bölümünü Ahmediyye Medresesi’nde ve Ezher’de tamamlamıştır. Şâfiî fıkıhında uzmanlaşan Heytemî, mezhebin fıkıh birikimini gözden geçirerek adeta yeniden ortaya koymuş ve müteahhir Şâfiî fakihler üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Muteahhirin Şâfiî fakihleri arasında mutemet kabul edilen iki fikhî eğilimden birinin sahibi olan Heytemî, 974/1567 tarihinde Mekke’de vefat etmiştir.¹⁸

3) Ebu’d-Diyâ Vecîhuddîn b. Abdirrahman b. Abdilkerîm b. Ziyâd el-Yemenî ez-Zebîdî (öl. 975/1568). 900/1495’te Yemen’in tarihî şehirlerinden olan Zebîd’de doğmuştur. Memleketi Zebîd’de tahsilini tamamladığı belirtilen Ebu’d-Diyâ Şâfiî mezhebinin tertipleycisi olarak anılmaktadır. Müftîlânâm olarak ün yapan Ebu’d-Diyâ’nın birçok fetvâ çalışması bulunmaktadır. Ebu’d-Diyâ, 975/1568’de memleketinde vefat etmiştir.¹⁹

4) İzzüddîn b. Abdilazîz b. Alî b. Abdilazîz eş-Şîrâzî el-Mekkî ez-Zemzemî (öl. 976/1569). 900/1495’te Mekke’de doğmuş ve burada ilim tahsilini yapmış Şâfiî bir fakihdir. Aynı zamanda bir şair olarak da tanınan Zemzemî, 952/1545’te Hicaz’dan Şam’a oradan da Anadolu’ya geçmiştir. 976/1569 yılında İstanbul’da vefat etmiştir.²⁰

¹⁷ Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, Baskı 15 (b.y.: Dâru’l-İlim li’l-Melâyin, 1423/2002), 7/57.

¹⁸ Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebî, *Süllemü’l-vüsûl ilâ tabakâti’l-fuhûl*, thk. Mahmud Abdulkâdir Arnaût (İstanbul: Mektebetu İrsikâ, 1431/2010), 1/230; Cengiz Kallek, “İbn Hacer el-Heytemî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19/531-532.

¹⁹ Muhyüddîn ‘Abdulkâdir b. Abdillâh el-‘Ayderûs, *en-Nûru’s-sâfir ‘an abbâri’l-karni’l-âsir* (Beyrut: Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, 1405/1985), 273-274; Yusûf Muhammed ‘Abduh Muhammed el-‘Avvâdî, “el-‘Allâme Abdurrahman b. Ziyâd el-Maksarî ve cühûdu’l-ilmîyye ve eseruhu ‘alâ talebeti’l-‘ilmi ve’l-muctame’”, *Mecelletu Câmi’ati’l-Medîneti’l-‘Alemiyye*, 17 (2016), 145-146.

²⁰ ‘Ayderûs, *en-Nûru’s-sâfir*, 287.

5) Şeyhulislâm Abdilazîz b. Zeynüddîn el-Mahdûmü'l-Kebîr el-Melibârî (öl. 994/1586). 911/1505 tarihinde doğmuştur. Bahsimize konu olan Ahmed Melibârî'nin amcasıdır. Fennân'da bulunan el-Câmi'u'l-Kebîr'de müderrislik ve kâdılık vazifelerini yapmıştır. Abdilazîz, 994/1586'da Fennân'da vefat etmiştir.²¹

Bunun yanın sıra Melibârî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî (öl. 1004/1596), Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kâhîrî (öl. 977/1570) ve Takiyüddîn Abdullah b. Abdullah b. Ahmed Bâhurme eş-Şeybânî (öl. 972/1565) gibi dönemin önemli Şâfiî fakîhleri ile görüşmüş ve önemli fikhî meseleler hakkında onlarla bilgi teatisinde bulunmuştur.²²

C. İlmî Şahsiyeti

Melibârî, on yıl gibi uzun bir süre ilim merkezi Mekke'de yoğun bir tahsil faaliyetinde bulunmuştur. Bu sürede her biri kendi alanında otorite sayılan pek çok âlimden ders alarak genel olarak bütün dinî ilimlerde özellikle de fıkıh ilminde derin bir vukûfiyete sahip olmuştur. Farklı ilim dallarında icazet aldıktan sonra memleketine dönen Melibârî, amcası Abdulazîz'in de müderrisliğini yaptığı Fennân'daki el-Câmi'u'l-Kebîr'de müderris olarak göreve başlamıştır. Kısa sürede şöhreti her tarafa yayılan Melibârî büyük bir teveccüh görmüş ve İslâm âleminin her tarafından talebeler ilim tahsili için kendisine yönelmiştir. Yaklaşık otuz altı yıl gibi uzun bir süre el-Câmi'u'l-Kebîr'de tedrisat yapan Melibârî çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Melibârî'nin öne çıkan bazı talebeleri şunlardır:

1) Kâdî Cemâlüddîn Muhammed b. eş-Şeyh el-Kâdî Nâsirüddîn Abdulazîz el-Kâlikûtî el-Melibârî (öl. 1025/1616). 980/1572 tarihinde Kâlikût'ta doğmuştur. Kâlikût'un meşhur kâdılarındandır. Asıl uzmanlık alanı Arap dili ve edebiyatı olmakla beraber fıkıh ilminde de kendisini geliştirmiştir.²³

²¹ Melibârî, *Terâcimu 'ulemâi's-Şâfiyye*, 80.

²² Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtur*, 4/341; Melibârî, *Terâcimu 'ulemâi's-Şâfiyye*, 81-83; Özel, "Melibârî", 29/48.

²³ Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtur*, 4/411.

2) Abdurrahman b. Osman el-Ma'berî el-Fennânî el-Melibârî (öl. 1029/1619). Mahdûmiyye ailesinin önemli bir üyesi olan Abdurrahman el-Melibârî'nin 948/1541'de Fennân'da doğduğu tahmin edilmektedir. İlim tahsilini babası Osman, dayısı Abdulazîz ve kuzeni Zeynüddîn el-Melibârî'den almıştır.²⁴

3) eş-Şeyh el-'Allâme el-Kâdî Cemâlüddîn b. Şeyh Osman el-Ma'berî el-Fennânî (öl. ?). Abdurrahman b. Osman el-Ma'berî'nin kardeşidir. Hayatı hakkında bilgiye rastlanmadık.²⁵

4) eş-Şeyh el-İmâm Osman Lebbâ el-Kâhırî (öl. ?). Aslen Hindistan'ın Tâmil Nâd vilayetine bağlı Kâhir Feten'dendir. Bunun dışında kaynaklarda Osman Lebbâ hakkında bir bilgiye rastlamadık.²⁶

5) eş-Şeyh el-Kâdî Süleyman el-Kâhırî (öl. ?). Onun da Osman Lebbâ gibi aslen Hindistan'ın Tâmil Nâd vilayetine bağlı Kâhir Feten'den olduğu belirtilmektedir.²⁷

Melibârî'nin ilim tedrisatının yanı sıra tasavvufla da ilgilendiği bilinmektedir. Zira Melibârî, ilim tahsili için Mekke'de bulunduğu sırada Kâdiriyye tarikatının temsilcilerinden Ebu'l-Hasen el-Bekrî es-Sıddîkî'ye intisap etmiş ve ondan tasavvufun adap ve arkânını öğrenerek icazetini almıştır. Melibârî'nin amcası ve hocası Zeynüddîn Abdulazîz'in tasavvuf erbabından olup bu konuda eser telif ettiği de bilinmektedir. Melibârî'nin aynı zamanda hocası olan amcası Abdulazîz'den etkilenmemesi ise düşünülemez. Ayrıca Melibârî'nin diğer hocalarından bazılarının tasavvuf erbabından olması da onu bu yönde etkilemiş olmaları kaçınılmazdır.²⁸ Nitekim onun en çok etkilendiği hocalarından İbn Hacer el-Heytemî tasavvuf müntesiplerindedir.²⁹ Zaten Melibârî'nin fıkıh eserlerinin tasavvuf erbabınca benimsenmesi ve tasavvuf ehli medreselerde yaygın bir şekilde kullanılması bunu göstermektedir. Osman b. Muhammed Şetâ

²⁴ Ezherî, "eş-Şeyh Ahmed Zeynüddîn el-Mahdûm el-Melibârî ve hademâtuhu", 131.

²⁵ Melibârî, *Terâcimu 'ulemâi's-Şâfiyye*, 85.

²⁶ Melibârî, *Terâcimu 'ulemâi's-Şâfiyye*, 85.

²⁷ Melibârî, *Terâcimu 'ulemâi's-Şâfiyye*, 85; Ezherî, "eş-Şeyh Ahmed Zeynüddîn el-Mahdûm el-Melibârî ve hademâtuhu", 132.

²⁸ Melibârî, *Terâcimu 'ulemâi's-Şâfiyye*, 85

²⁹ Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman el-Meğrâvî, *Mevsû'atu mevâkifi's-selef fi'l-'akâide ve'l-menbec ve't-terbiyye* (Mısır: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, tsz.), 8/536.

ed-Dimyâti'nin (öl. 1310/1893), Melîbârî'nin *Fethu'l-mu'in* adlı eserine yazdığı haşiyesinin sonunda sarf ettiği şu sözler önem arz etmektedir: “*Fethu'l-mu'in*’in faydası doğudan batıya ve kuzeyden güneye kadar bütün İslâm âlemini kapladı. Çünkü bu eserin müellifi tasavvufun büyüklerindedir.”³⁰

Sultan Ekber Şâh el-Moğolî (öl. 1014/1605), I. Alî Âdilşah (öl. 988/1579) ve Sultan Mahmud Alî Âdil Şâh (öl. 1037/1628) dönemlerinde yaşadığı bilinen Melîbârî'nin siyasî ve sosyal faaliyetlerde de bulunduğu bilinmektedir. Melîbârî'nin sözü geçen her üç lider ile iyi ilişkileri olmuştur. Aynı şekilde onun diğer devlet adamları ve bürokratları ile dostane ilişkiler kurduğu gibi komşu memleketlerin yöneticileriyle de iyi ilişkiler geliştirdiği kaydedilmiştir.³¹ Diğer taraftan Melîbârî'nin münzevi bir hayat yaşamadığı, aksine içinde yaşadığı toplumun sorunlarıyla ilgilendiği ve toplumun üzüntü ve sevinçlerine ortak olduğu görülmektedir. Zaten Melîbârî'nin kaleme aldığı fetvâ risâlelerinin daha ziyade kendisine yöneltilen sorulara cevap şeklinde olması onun içinde yaşadığı toplumun sorunlarından ve gündeminden kopuk olmadığını göstermektedir. Melîbârî, sömürgeci güç olarak bölgede bulunan Portekizler'in bölge halkına yaptığı zulüm ve hakaretlere karşı kayıtsız kalmayarak onlara karşı cesur ve onurlu bir duruş sergilemiştir. Ayrıca toplumun bir dinî lideri olarak Melîbârî, Portekizler'in yaptığı zulme karşı halkı bilinçlendirmiş ve bütün bölge halkının birlikte onlara karşı mücadele etmesini sağlamıştır. Bu konuda kaleme aldığı *Tuhfetü'l-mucâhidîn fî ba'di ahbârî'l-burtağâlîyyîn* büyük önem taşımaktadır. Melîbârî bu eserini dönemin sultanı Alî 'Âdil Şâh'a ithaf ederek onun Melîbârî halkının Portekizlere karşı verdiği mücadeleye destek olmasını istemiştir.³²

³⁰ Osman b. Muhammed Şetâ el-Bekrî ed-Dimyâti, *Î'ânetü't-tâlibîn 'alâ halli el-fâzi Fethu'l-mu'in* (b.y.: Dâru'l-Fikr li't-Taba'ati ve'n-Neşr ve't-Tavzî', 1418/1997), 4/389.

³¹ Melîbârî, *Terâcimu 'ulemâi's-Şâfiyye*, 85.

³² Melîbârî, *Tuhfetü'l-mucâhidîn*, 25-26, 196-198.

D. Eserleri

Melibârî bir yandan tedrisat, irşâd ve cihâd faaliyetlerinde bulunmuş diğer yandan farklı ilim dallarında birbirinden kıymetli birçok eser telif etmiştir. Melibârî köken itibariyle Arap olmamasına rağmen bütün eserlerini fasih bir Arapça ile yazmıştır. Bu eserlerinin yazımında ise tıpkı fasih bir Arap gibi sade ve akıcı bir dil kullanmıştır. Öyle ki onun aslen Arap olduğunu söyleyen tarihçiler bile olmuştur.³³ Bu da onun Arap dili ve edebiyatındaki maharetini göstermek açısından kayda değerdir. Melibârî farklı alanlarda eser vermiş olsa da fıkıh alanında daha fazla öne çıkmış ve eserlerinin büyük kısmı bu alan ile ilgili olmuştur. Burada Melibârî'nin eserlerini iki başlıkta ele alacağız. Konu bütünlüğünün sağlanması bakımından önce onun fıkıh dışındaki çalışmalarını, ardından da esas konumuz olan fıkıh ile ilgili eserlerini açıklayacağız.

1. Melibârî'nin Fıkıh İlmi Dışındaki Eserleri

a. *el-Cevâbir fî 'ukûbeti ehli'l-kebâir*. Eser zina yapmak, içki içmek, faiz yemek, haksız yere adam öldürmek, namazı terk etmek ve zekâtı vermemek gibi günahların cezasına ilişkin bilgileri içermektedir. Ayrıca Melibârî eserde musibete karşı sabır ve tahammül gösterenlerin nail olacakları mükâfatından ve erkeğin kadın üzerindeki haklarından da bahsetmiştir.³⁴

b. *el-İsti'dâdu li'l-mevt ve su'âlü'l-kebâir*. Vaaza dair bir eserdir. Melibârî, eserde Müslümanların kalplerini iyiliğe ısındıracak ve kötülüklerden uzak tutacak bir takım dinî ve ahlâkî konuları nasihat tarzında sunmuştur. Melibârî'nin eserin önsözünde belirttiği gibi eserde zikredilen konulara dair âyet ve hadislerin yanı sıra konuya ilişkin salihlerden nakledilen bazı hikâyeleri, âlimlerin tavsiyeleri ve hikmetli şüirler de irad edilmiştir.³⁵ Eserin son kısmında ise kıyamet gününün dehşetinden bahsetmiştir.³⁶

³³ Ezherî, "eş-Şeyh Ahmed Zeynüddîn el-Mahdûm el-Melibârî ve hademâtuhu", 123.

³⁴ Zeynüddîn b. Abdilazîz b. Zeynüddîn b. Alî el-Melibârî, *el-Cevâbir fî 'ukûbeti ehli'l-kebâir* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1402/1982), 6-33 vd.

³⁵ Zeynüddîn b. Abdilazîz b. Zeynüddîn b. Alî el-Melibârî, *el-İsti'dâdu li'l-mevt ve su'âlü'l-kebâir*, thk. Sa'îd Kerîm ed-Dırrâmî (İskenderiye: Dâru İbn Haldûn, tsz.), 5.

³⁶ Melibârî, *Terâcimu 'ulemâi'ş-Şâfiyye*, 87.

c. *Mubtasaru Şerhi's-sudûr fî ahvâli'l-mevtâ ve'l-kubûr*: Celâlüddîn es-Süyûtî'nin (öl. 911/1505) ölüm ve kabir ile ilgili varid olmuş rivâyetlerin derilmesinden ibaret olan *Şerhi's-sudûr fî ahvâli'l-mevtâ ve'l-kubûr* adlı eserinin muhtasarıdır.³⁷

d. *Tuhfetü'l-mücâhidîn fî ba'î şî abbâri'l-Burtuğaliyyîn*: Tarih ve siyaset alanlarında yazılan ve müellifine ün kazandıran önemli bir eserdir. Hint alt kıtasının İslamlaşmasına dair önemli bilgiler içermektedir.³⁸ Eser dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde cihadla ilgili hükümlere yer verilirken cihâdın faziletinden bahsedilerek Müslümanalar cihâda teşvik edilmiştir. İkinci bölümde Melîbâr bölgesinde İslâm dininin yayılışından bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde Melîbâr'da yaşayan gayr-i müslimlerin bir takım geleneklerinden söz edilmiştir. Dördüncü bölümde Portekizliler'in Melîbâr'da kaldıkları döneme (1498-1583) dair bilgiler verilmiştir.³⁹

2. Melîbârî'nin Fıkıh İlmiyle İlgili Eserleri

Melîbârî'nin fıkıh alanında telif ettiği bütün eserleri fûrû'-i fıkıhla ilgilidir. O usûl ile ilgili her hangi bir eser telif etmemiştir. Ayrıca Melîbârî'nin *İrşâdü'l-ibâd ilâ sebîli'r-reşâd* adlı eseri, fikhî konuların yanı sıra akaid, tasavvuf, kıssa ve vaaza ilişkin konuları da içerdiği için bazı tarihçiler ve araştırmacılar tarafından vaaz türü eserlerden addedilmiştir. Ancak eserin muhtevası ağırlıklı olarak fıkıh konularından müteşekkil olduğu için biz onu fıkıhla ilgili eserler kısmında zikrettik.

a. *Kurretü'l-ayn fî mühimmâti'd-dîn*: Küçük bir takım takdim ve tahrirler dışında hem sistematik hem de içerik bakımından geleneksel muhtasar Şâfiî fıkıh tarzında gayet veciz ifadelerle yazılmış bir metindir. Eser, gerek Melîbâr'da gerekse Şâfiîliğin hâkim olduğu diğer muhitlerde büyük bir teveccüh görmüştür. Eser gereğinden fazla ihtisar edildiği için ilim talebeleri onun ifadelerini anlamakta zorluk çekmiştir. Bunu fark eden müellif, onu *Fetbu'l-mu'în bi şerhi Kurrati'l-ayn* adıyla şerh etmiştir. Esasında Şâfiî fıkıh literatürüne baktığımızda muhtasar fıkıh metinlerinin,

³⁷ Melîbârî, *Terâcimu 'ulemâi'ş-Şâfiyye*, 87.

³⁸ Melîbârî, *Tuhfetü'l-mücâhidîn*, 223-233.

³⁹ Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/238; Özel, "Melîbârî", 29/48.

müellifleri tarafından şerh edilmesi veya üzerinde haşiye çalışmasının yapılması olayı Melibârî ile başlamadığını; daha önceye dayanan bir gelenek olduğunu görüyoruz. Nitekim mezhebin tenkîh döneminin “Şeyhâyn”’inden biri olan Nevevî (öl. 676/1277) de *Minhâcu’t-tâlibîn* adlı eserine *Dekâiku’l-minhâc* adında bir çalışma yaparak bunu gerçekleştirmiştir. *Kurrati’l-‘ayn* metni Malibâr medreselerinde yaygın bir şekilde ders kitabı olarak kullanılmıştır. Keza Malibâr dışındaki medreselerde de uzun bir zaman okutulduğu belirtilmiştir.⁴⁰ Ayrıca eser üzerinde şu çalışmalar da bulunmaktadır: Muhammed b. Ömer Nevevî el-Câvî’nin (öl. 1316/1898): *Nibâyetü’z-zeyn fî irşâdi’l-mübtedi’in şerbün ‘alâ Kurreti’l-‘ayn bi muhimmâti’d-dîn*’ı, Muhammed b. Muhammed el-‘Ukaylî eş-Şâfiî’nin (öl. 1365/1946) *el-Mu’in li nazmi Kurrati’l-‘ayn*’ı, Muhammed Musliyâr el-Melibârî’nin (öl. 1371/1952) *Nazmu kurrati’l-‘ayn li metni Fetbi’l-mu’in*’ı, Ebû Süheyl Enver Abdullah b. Abdirrahman el-Melibârî’nin *en-Nazmu’l-vefî fi’l-fikhi’s-Şâfiî*’si.⁴¹

b. *İrşâdü’l-‘ibâd ilâ sebîli’r-reşâd*: Malibârî, bu eserini hocası İbn Hacer el-Heytemî’nin *eş-Zevâcir ‘an iktirâfi’l-kebâir* ve dedesi Zeynüddîn b. Alî el-Melibârî’nin *Murşidü’t-tullâb* adlı eserlerini esas alarak hazırladığını belirtmiştir.⁴² Eser fıkah, akâid, tasavvuf ve vaaz gibi pek çok konuyu kapsayan zengin bir içeriğe sahiptir. Melibârî, eserini her mükellefin bilmesi gereken itikadî bazı konuların açıklamasıyla başlamıştır.⁴³ Ardından ilmin faziletini, Müslüman çocukların öncelikli olarak öğrenmesi gereken meseleleri; temizlik, namaz, zekât, hac ve oruç konularını (bunların faziletine dair âyet ve hadislerle birlikte); muâmelât ile ilgili bazı konuları; Müslümanların uzak durması gereken büyük günah ve manevî hastalıkları; ahlakı arındırmaya yönelik öğütleri serdetmiştir. Alî eş-Şerbecî ve Muhyüddîn Necîb eseri *Tervîbu’l-fuâd: Muhtasarı kütabi İrşâdi’l-‘ibâd ilâ sebîli’r-reşâd* ismiyle ihtisar etmişlerdir. Eser halen

⁴⁰ Komisyon, *Indian writings in Arabic* (University of Calicut School of Distance Education), 27

⁴¹ Melibârî, *Terâcimu ‘ulemâi’s-Şâfiyye*, 89.

⁴² Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed el-Melibârî, *İrşâdü’l-‘ibâd ilâ sebîli’r-reşâd* (b.y.: Dâru’l-Ma‘rife, tsz.), 1.

⁴³ Melibârî, *İrşâdü’l-‘ibâd*, 2-20.

Melîbâr'da ve Hindistan'ın diğer bölgelerinde bulunan bazı İslâmî ilimler enstitüsü ve fakültelerde ders kitabı olarak okutulmaktadır.⁴⁴

c. *İhkâmu abkâmi'n-nikâh*: Eser, Melîbârî'nin bazı akranının, kendisinden nikâh ile ilgili geniş bir risâlenin telifini ısrarla istemesi üzerine kaleme alınmıştır.⁴⁵ Melîbârî, risâlenin girişinde evlenmenin teşvikine yönelik bir takım âyet ve hadislerle yer vermiştir. Sonrasında nikâh ve talak konularını kapsamlı bir şekilde ele almıştır.⁴⁶ Melîbârî, bu risâlesini *el-Menbecü'l-vâdih bi şerhi İhkâmu abkâmi'n-nikâh* ve Sâlim b. Muhammed el-Hibşî (öl. 1330/1912) de *Fütûhu'l-fettâh bi şerhi İhkâmu abkâmi'n-nikâh* ismiyle şerh etmiştir.

d. *el-Ecvibetü'l-'acibe 'ani'l-esileti'l-ğaribe*: Eser, Melîbârî'nin yaşadığı dönemde fukahânın gündemini en çok meşgul eden ve popüler olan yüz seksen dokuz meseleye dair verilen fetvâdan oluşmaktadır. Melîbârî, soru şeklinde kendisine yöneltilen bu meselelerin hükümlerini, başta İbn Hacer el-Heytemî, Şemsüddîn er-Remlî, Hatîb eş-Şirbînî ve amcası Abdulazîz el-Ma'berî olmak üzere Şâfiî mezhebinde fetvâ mercii olarak bilinen dönemin on fakîhinden naklen beyân etmiştir. Nitekim Melîbârî eserin mukaddimesinde şunları kaydetmiştir: “Bu çalışma, bazı hocalarımıza ve çağdaş ulemâmıza yöneltilen ilginç bazı sorulara verilen cevaplardan ibarettir.”⁴⁷ Gerçekten de eser ismine uygun olarak oldukça dikkat çekici meselelere muhtevidir.⁴⁸ Melîbârî, hükmü sorulan meseleyi “سَأَلْتُ/soruldu” ifadesiyle başlayarak zikretmiş; devamında ise sorulan meselenin cevabını kendi hocalarından birinden nakletmişse “... فَأَجَابَ شَيْخَنَا/hocamız... cevapladi”, başka bir fakîhten almışsa “... فَأَجَابَ الشَّيْخَ، الْعَلَمَةَ” diyerek sözü edilen fakîhlerin meseleye yönelik fetvalarını nakletmiştir.⁴⁹ Bunun yanı sıra nadirde olsa kendi verdiği cevaplar da

⁴⁴ Ezherî, “eş-Şeyh Ahmed Zeynüddîn el-Mahdûm el-Melîbârî ve hademâtuhu”, 136.

⁴⁵ Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed el-Melîbârî, *el-Menbecü'l-vâdih bi şerhi İhkâmu abkâmi'n-nikâh* (Riyad: Câmi'atu Melik Suud, No: 216-5/ م.م.), vr. 1a.

⁴⁶ Komisyon, *Indian writings in Arabic*, 31.

⁴⁷ Melîbârî, *el-Ecvibetü'l-'acibe*, 2.

⁴⁸ Örnek babından bk. Melîbârî, *el-Ecvibetü'l-'acibe*, 75-79.

⁴⁹ Melîbârî, *el-Ecvibetü'l-'acibe*, 2 vd.

olmuştur. Bunu da “سَأَلْتُ/soruldum” ve “فَأَجَبْتُ/cevap verdim” şeklinde serdetmiştir.⁵⁰

e. *el-Fetâva'l-Hindiyye*: Bazı araştırmacılar tarafından Melîbârî'ye nispet edilen bu eserin herhangi bir nüshasına rastlanılmamıştır.⁵¹

f. *Menbecü'l-vâdih bi şerhi İbkâmu abkâmi'n-nikâh*: Melîbârî'nin nikâh ve talaka dair olan *İbkâmu abkâmi'n-nikâh* adlı risâlesine yazdığı bir şerh çalışmasıdır.⁵²

g. *Fethu'l-mu'in bi-şerhi Kurreti'l-'ayn*: Melîbârî'nin eserin mukaddimesinde işaret ettiği gibi bu eser, *Kurreti'l-'ayn bi muhimmâti'd-dîn* adlı muhtasar metninin meramlarının açıklığa kavuşturulması ve talebelere zor gelen ifadelerinin kolaylaştırılması için ele alınmıştır.⁵³ Eser hakkında ileride daha ayrıntılı bilgi verileceği için burada bu kısa tanımla yetineceğiz.

E. Melîbârî'nin Vefatı

Melîbârî'nin vefat tarihiyle ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimi tarihçiler Melîbârî'nin vefat tarihini 987/1579 olarak vermiştir.⁵⁴ Kimisi onun 991/1583 tarihinde vefat ettiğini kaydetmiştir.⁵⁵ Kimisi ise Melîbârî'nin yaklaşık doksan yıl yaşadığını söyleyerek vefat tarihini 1028/1619 olarak vermiştir.⁵⁶ Bu son tarih daha isabetli görülmüştür. Melîbârî'nin Chombal bölgesinde Kuncî Felî (Kungippalli)'de bulunan el-Mescidü'l-Kebîr civarında defnedildiği ve halen kabri bölge Müslümanları tarafından ziyaret edildiği belirtilmektedir.⁵⁷

⁵⁰ Melîbârî, *el-Ecvibetü'l-'acîbe*, 66, 75.

⁵¹ Melîbârî, *Terâcimu 'ulemâi'ş-Şâfiyye*, 87.

⁵² Melîbârî, *Terâcimu 'ulemâi'ş-Şâfiyye*, 86.

⁵³ Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed el-Melîbârî, *Fethu'l-mu'in bi-şerhi Kurreti'l-'ayn*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1424/2004), 31.

⁵⁴ Zirîklî, *el-A'lâm*, 3/64; Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'arabî* (Kahire: Müessesetu Hindâvî li't-Ta'lîmi ve's-Sikâfe, 2013), 1128.

⁵⁵ Melîbârî, *Tuhfetü'l-mücâhidîn*, (tahkik edenin mukaddimesi), 5.

⁵⁶ Âiletu Âlu mahdûm, www.nidaulhind.com, 93.

⁵⁷ Melîbârî, *Terâcimu 'ulemâi'ş-Şâfiyye*, 93.

II. *Fethu'l-Mu'ın* ve Şâfiî Mezhebindeki Önemi

Bir fakih'in bağı bulunduğı mezhepteki önemini anlamak kaleme aldığı çalışmalarının mezhep literatürünün gelişmesindeki katkısı ile doğru orantılıdır. Bu bağlamda Melibârî'nin Şâfiî fıkıh birikimindeki önemini anlamak bilhassa Hint Alt Kıtasında Şâfiî literatürünün gelişimine önemli ölçüde katkı sağlayan *Fethu'l-Mu'ın* adlı eserini bilmekle mümkündür.

A. *Fethu'l-Mu'ın* İle İlgili Genel Bilgiler

1. *Fethu'l-Mu'ın*'nin Melibârî'ye Aidiyeti

Fethu'l-mu'ın'nin Melibârî'ye aidiyeti şüphe götürmeyecek kesinliktedir. Zira Melibârî eserin önsözünde bunu şöyle izah etmiştir: “Bu çalışma *Kurratu'l-ayn* metni üzerine bir şerh olup ismini *fethu'l-mu'ın bi şerhi Kurrati'l-ayn bi muhimmâti'd-dîn* olarak koydum.”⁵⁸ Aynı şekilde Melibârî'nin hâl tercümesini anlatan biyografik kaynaklarda da *Fethu'l-mu'ın*'in ona ait olduğı bilgisi mevcuttur.⁵⁹ Melibârî, bu eserini 24 Ramazan 982/1575 Cuma günü kuşluk vaktinde bitirdiğini ifade etmiştir.⁶⁰

2. *Fethu'l-Mu'ın*'nin Tertibi ve Kaynakları

Yazım türü olarak eser, bir şerh çalışması olmakla beraber muhtasar bir metin formatında yazılmıştır. Gerek fikhî konular gerekse bunlara ilişkin delil ve önceki fukahânın görüşleri olsun fazla ayrıntıya girilmeden derli toplu bir şekilde ele alınmıştır. Eserin konu tertibi, bazı takdim ve tehirler hariç genel hatlarıyla mezhebin temel muhtasar metinlerdeki fıkıh konularının sıralaması ile aynıdır. Konu tertibi açısından eserin diğere Şâfiî muhtasar metinlerinden göze çarpan bazı farklılıkları şu şekildedir:

- *Fethu'l-mu'ın*'de temizlik konusu müstakil olarak değil, namazın şartları içerisinde işlenmiştir. Temizlik meselelerinden olan “mest üzerindeki mesh”e değinilmemiştir.⁶¹

⁵⁸ Melibârî, *Fethu'l-mu'ın*, 31.

⁵⁹ Hasenî, *Nüzhetü'l-bavâtur*, 1, 62; Zirikî, *el-A'lâm*, 3/64

⁶⁰ Melibârî, *Fethu'l-mu'ın*, 673.

⁶¹ Melibârî, *Fethu'l-mu'ın*, 40-87.

- İtikâf meselesi diğer metinlerde oruç konusunun sonunda zikredilirken *Fethu'l-mu'în*'de kitabın sonuna alınmıştır.⁶²

- Diğer metinlerde korku namazı, seferi namaz, bayram namazları, güneş ve ay tutulmasının namazları ve yağmur namazı gibi meseleler “cemaatle namaz” başlığında, *Fethu'l-mu'în*'de bunlar “nafile namaz” başlığında işlenmiştir.⁶³

- *Fethu'l-mu'în*'de bey' / alışveriş başlığı altında bulunan konuların sırlamasında diğer metinlere göre bir takım takdim ve tehirler söz konusudur.⁶⁴

- Ganimet ve fey' konuları diğer metinlerde bey' konusunun sonunda müstakil başlıklar şeklinde işlenirken *Fethu'l-mu'în*'de bunlar kısa bir şekilde zakât konusu içinde ele alınmıştır.⁶⁵

- Yeminler konusu *Fethu'l-mu'în*'de “şahâdât” konusunun sonunda işlenirken diğer metinlerde bu konu müstakil bir başlık olarak kazâ şahâdât konusundan önce zikredilmiştir. Yine nezir konusu *Fethu'l-mu'în*'de ihramın yasakları içinde zikredilirken bu konu diğer metinlerde kazâ şahâdât konusundan önce işlenmiştir.⁶⁶

- Müsâkât (ürünü paylaşma esasına dayanan bağ-bahçe ortaklığı) konusu *Fethu'l-mu'în*'de icâre konusu içinde ele alınmıştır. Diğer metinlerde ise müsâkât müstakil olarak icâre konusundan önce işlenmiştir.⁶⁷

Fethu'l-mu'în'in kaynaklarına gelince Melîbârî'nin de ifade ettiği üzere Şâfiî müteahhir fukahâsının mutemet kaynakları referans olarak alınmıştır.⁶⁸ Esasen bir fıkah mezhebinde muhtasar metin yazmak o mezhebin ulaşılabilen kaynaklarının hemen hepsinin gözden geçirerek

⁶² Melîbârî, *Fethu'l-mu'în*, 666.

⁶³ Melîbârî, *Fethu'l-mu'în*, 166-170.

⁶⁴ Örnek olarak bk. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-muhtâsin fi'l-fikhi* (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1425/2005), 94-204; Melîbârî, *Fethu'l-mu'în*, 316-444.

⁶⁵ Bk. Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 198; Melîbârî, *Fethu'l-mu'în*, 256.

⁶⁶ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 326-333, 333-336; Melîbârî, *Fethu'l-mu'în*, 310, 660-661.

⁶⁷ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 157; Melîbârî, *Fethu'l-mu'în*, 383.

⁶⁸ Melîbârî, *Fethu'l-mu'în*, 35.

istifade etmek demektir. Dolayısıyla Melîbârî'nin eserin telifinde birçok kaynağa müracaat etmiş olması muhakkaktır. Fakat her kaynaktan aynı derecede istifade etmiş değildir. Kendisinin de eserin mukaddimesinde ifade ettiği gibi söz konusu kaynaklardan mutemet olarak görülen çalışmalarından daha ziyade yararlanmıştı. Bu bağlamda eserin kaynakları arasında aslan payını Melîbârî'nin ilmî şahsiyetinin teşekkülünde en çok etkisi bulunan İbn Hacer el-Heytemî'nin şu fıkıh eserleri olmuştur: *Tuhfetü'l-mubtâc bi-şerhi'l-Minhâc*, *Fethu'l-cevâd fî şerhi'l-İrşâd*, *el-İmdâd fî şerhi'l-İrşâd*, *el-Î'âb fî şerhi'l-'Abâb* ve *el-Fetâva'l-fıkhiyyetü'l-kübrâ*. Melîbârî eserde İbn Hacer'e atıf yaparken genelde “شیخنا/hocamız” ifadesini kullanmıştır. Eserde mutlak olarak zikredildiğinde bu ifadeden İbn Hacer kastedilir.⁶⁹ Yine İbn Hacer'in eserleri kadar olmasa da Melîbârî'nin şu kaynaklardan da önemli ölçüde yararlanmıştı: Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî'nin (öl. 676/1277) *el-Mecmû' şerhu'l-Mübezzeb* ve *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*; Cemâlüddîn (İzzüddîn) Yûsuf b. İbrâhîm el-Erdebîlî'nin (öl. 779/1377 [?]) *el-Envâr li-a'mâl ('amel)i'l-ebrâr*; Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî'nin (öl. 926/1520) *Fethu'l-vehbâb bi-şerhi Menbeci't-tullâb* ve *Esne'l-me'tâlib şerhu Ravzi't-tâlib*. Ayrıca Melîbârî'nin eserde kaynak belirtmeksizin atıfta bulunduğu birçok fakîh daha bulunmaktadır. Bunlardan en çok atıf yapılanların isimlerini şöyle sıralayabiliriz: Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî (öl. 505/1111), Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (öl. 643/1245), İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî (öl. 660/1262), Necmüddîn Ahmed b. Muhammed b. Alî İbnü'r-Rif'a el-Ensârî (öl. 710/1310), Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfî b. Alî b. Temmâm es-Sübki (öl. 756/1355), Şihâbüddîn Ahmed b. Hamdân b. Ahmed el-Ezraî (öl. 783/1381), Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfî (öl. 794/1392) Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-İsnevî (öl. 772/1370), Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ömer b. Reslân el-Bulkînî (öl. 824/1421) ve Ebü'z-Ziyâ Abdurrahmân b. Abdilkerîm b. İbrâhîm el-Gaysî ez-Zebîdî (öl. 975/1568).

⁶⁹ Melîbârî, *Fethu'l-mu'in*, 39, 49, 50, 58 vd.

B. *Fethu'l-Mu'în*'in Şâfiî Mezhebindeki Önemi

1. *Fethu'l-Mu'în*'in Mezhep İçinde Mutemet Kaynak Olarak Görülmesi

Şâfiî muhitinde gerek kaynak olarak kullanılması gerekse fetvâ için müracaat edilmesi hususunda olsun Râfî ve Nevevî'nin (şeyhayn) eserleri esas alınmaktadır. Şihâbüddîn er-Remlî bu konuda şunları aktarmaktadır: “Şeyhayn'ın mezhep içindeki çalışmaları kayda değerdir. Bu sebeple de ilmiyle amel eden (Şâfiî) âlimler, bu iki fakîhin görüşlerine itimat ederek delillerle takviye etmektedirler. İhtilafa düştükleri konularda ise Nevevî'nin görüşü ile amel etmektedirler.”⁷⁰ Nevevî'den sonra Şâfiî fukahâsı, fıkıh anlayışını onun eserlerinde yer alan görüşlere göre şekillendirmeye çalışmış ve onu izleyen merhalede Şâfiî fıkıh literatürü onun eserleri ekseninde gelişimini sürdürmüştür. Müteahhir Şâfiî fukahâsından bu döneme damgasını vuran ise İbn Hacer el-Heytemî ve Şemseddin er-Remlî olmuştur. Nitekim İbn Hacer ve Remlî Nevevî'den kendi dönemlerine kadar Şâfiî fıkıh birikimini ayıklayıp *Tubfetü'l-mubtâc* ve *Nihâyetü'l-mubtâc* adlı eserlerinde derlemişlerdir.⁷¹ Mezhebin ikinci şeyhayn'ı olarak niteleyebileceğimiz İbn Hacer ve Remlî'den sonra Şâfiî ulemâsının çoğunluğu, İbn Hacer el-Heytemî'nin takrir ettiği görüşler ile amel etmektedirler. Mısır yöresi Şâfiî müntesipleri ise Remlî'nin takrir ettiği görüşleri esas almaktadırlar.⁷²

Melîbârî, hem İbn Hacer'in talebesi olması hem de onun fıkıh anlayışının hâkim olduğu bölgede yetişmiş bir fakîh olması hasebiyle fikhî çalışmalarında İbn Hacer'in eğilimini esas almıştır. Buna binaen de Melîbârî'nin fikhî düşünceleri özellikle sözü edilen bölgelerin fakîhleri tarafından muteber görülmüş ve onun fıkıh çalışmaları mutemet olarak

⁷⁰ Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî el-Menûfî el-Enşârî, *Fetâva'r-Remlî*, (b.y.: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, tsz.), 4/262; Mehmet Aziz Yaşar, *Memlûkler döneminde fıkıh siyaset ilişkisi* (Ankara İlâhiyât Yayınları, 2020), 98-99.

⁷¹ Bilal Aybakan, “Şâfiî Mezhebi”, *Türkiye Diyanet Vakefi İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 38/239.

⁷² Şemsüddîn Muhammed b. Süleymân el-Kürdî el-Medenî, *el-Fevâ'idü'l-medeniyye fî-men yüftâ bi-kavlibî min e'immeti's-Şâfi'iyye (müte'ahhiri's-sâdeti's-Şâfi'iyye)* (Dimaşk: Dâru Nûru's-Şabâh, 1432/2011), 38; Aybakan, “Şâfiî Mezhebi”, 34/242; Mahsum Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî İle Şemsüddîn er-Remlî ve İhtilaf Sebepleri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018), 139-144.

kabul edilmiştir. Bu çerçevede onun fikhî birikimini en iyi şekilde yansıtan *Fethu'l-mu'în* adlı eseri büyük bir teveccüh görmüş ve birçok fakih tarafından methedilmiştir. Bu cümleden olarak Şair ve âlim Ferîd b. Muhyiddîn el-Berberî (öl. 1300/1883) *Fethu'l-mu'în*'in önemini şu beyitlerle anlatmıştır:

فتح المعين كتاب شأنه عجب	حوا من الفضل ما لم يحوه كتب
وقد رقي في إختصار اللفظ ذروته	حتي تهون علي حفاظه الكرب
كم من لآلي حسان فيه كامة	عن غير أهل لها تخفي وتحتجب
وقد حوى من نصوص الشافعي ومن	منصوص أصحابه ما كان ينتخب
فلا تبال بمن زاغت بصيرته	عن قدره فهو أعمي فاته الشنب
أحكام مذهبنا فيه ميوبة	أثنى على حسن تأليف له العرب
فيه الغنى غالباً عن سائر الكتب	وذاك فضل علينا شكره يجب ⁷³

Esasen bir eserin kıymet-i ilmiyesini gösteren amillerin başında, sonraki âlimler tarafından güvenilir kaynak olarak addedilip pratik dinî ihtiyaçlarının çözümü için ona müracaat edilmesi hususu gelmektedir. Bu anlamda *Fethu'l-mu'în* müteahhir Şâfiî fakihleri tarafından güvenilir bir kaynak olarak telakki edilmiş ve onlar, gerek kendi görüşlerinin desteklemesi için gerekse fetvâ ve kazâ işlemlerinde olsun onu referans kaynak olarak kullanmışlardır. Bu bakımdan da *Fethu'l-mu'în* uzun bir zaman diliminde Şâfiî müntesiplerinin önemli bir kısmı için başucu esere konumunda olmuştur. *Fethu'l-mu'în*'i kendi eserlerinde referans olarak kullanan âlimler arasında *Tühfetü'l-muhtâc*'ın muhaşşisi Abdulhamîd eş-Şirvânî (öl. 1300/1884), Muhammed b. Ömer Nevevî el-Câvî,

⁷³ Şanı yücedir *Fethu'l-mu'în*'in başka kitabın sahip olmadığı meziyete sahiptir o
Oldukça muhtasar ifadeleri kolayca ezberlenebilir niteliktedir o
Güzel nüktelerle doludur o ancak ehil olanlar görebilir onları
İçerir İmam Şâfiî'nin ve ashabının seçkin naslarını
Onun kadrini idrak edemeyen kördür, göremez güzelliklerini
Tasnif eder mezhebimizin fikhını güzel telifini metheder Araçlar
İhtiyaç bırakmaz diğer kitaplara Bu, bir lütuftur şükür gerekir bize.
Ezherî, “eş-Şeyh Ahmed Zeynüddîn el-Mahdûm el-Melibârî ve hademâtuhu”, 139.

Abdurrahman Bâ ‘Alevî (öl. 1320/1902) ve Şeyh ‘Alevî b Muhammed es-Sekkâfı (öl. 1335/1917) saymamız mümkündür.⁷⁴ Aynı şekilde günümüz ilim dünyasında da *Fethu’l-mu‘în*’e bir rağbet olduğuna vakıf olmaktadır. Nitekim birçok muasır fakih, fıkıh ansiklopedileri ve fetvâ kurulları da *Fethu’l-mu‘în*’i referans kaynak olarak kullanmışlardır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî,⁷⁵ Ebû Ömer Dübyân b. Muhammed ed-Dübyân,⁷⁶ Komisyon, el-Mevsû‘atü’l-fikîyyetü’l-Kuveytiyye, Komisyon, Mevsû‘atü’l-icma‘ fi’l-fikhi’l-İslâmî; Fetâva’ş-şebeketi’l-İslâmiyye, Fetâvâ ve istişârât mavki’i’l-İslâm el-yevm.

2. *Fethu’l-Mu‘în*’in Ders Kitabı Olarak Okutulması

Fethu’l-mu‘în’in Şâfiî mezhebindeki konumunu gösteren hususların belki de en önemlisi onun ders kitabı olarak okutulmuş olmasıdır. *Fethu’l-mu‘în*’in eski dönemlerde klasik eğitim sistemiyle tedrisat yapan birçok medrese ve ders halkalarında okutulduğu kaydedilmektedir. *Fethu’l-mu‘în*’in başta Haremeyn-i Şerfiyn olmak üzere hicaz bölgesinin birçok yerinde, Yemen, Suriye, Hint alt kıtasının güney sahili, Endonezya, Somali ve Malezya gibi İslâm âleminin geniş bir coğrafyasında, uzun bir süre ders olarak okutulmuştur. Zira *Fethu’l-mu‘în* birçok çalışmaya konu olması ve bu çalışmaları yapan âlimlerin hemen hepsinin onu kendi talebelerine okuttuğuna işaret etmesi onun çokça okutulduğunun bariz örnekleridir.⁷⁷

Fethu’l-mu‘în popülaritesi günümüzde de sürmektedir. Zira günümüz Şâfiî fukahâsı ona büyük bir teveccüh göstermekte ve onun okunmasını ve okutmasını önemle tavsiye etmektedirler. Nitekim son

⁷⁴ Bk. Abdulhamîd eş-Şirvânî *Havâşî’ş-Şirvânî (Tuhfetü’l-İmubtac ile birlikte)* (Mısır: el-Mektebetü’t-Ticâriyye, 1357/1987), 2/405, 431; 7/198, 201, 207, 217, 218, 224, 235; Muhammed b. Ömer Nevevî el-Câvî, *Kâşifetü’s-secâ şerhu Sefîneti’n-necâ* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1432/2011), 228, 288, 378, 409; Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin Bâ ‘Alevî, *Buğyetü’l-müsterşidîn fi telbis fetâvâ ba’di’l-eimmeti mine’l-muteabbirîn* (Terîm: Dâru’l-Fakih li’n-Neşri ve’t-Tevzî’, 1430/2009), 1/381.

⁷⁵ Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâmî ve edilletühu* (Suriye: Dâru’l-Fikr, tsz.), 4/2640, 2645, 2650.

⁷⁶ Ebû Ömer Dübyân b. Muhammed ed-Dübyân, *el-Mu‘âmelâtü’l-mâliyye esâleten ve mu‘âsere* (Riyad: Mektebetü’l-Melik Fehd el-Vataniyye, 1432/2011), 2/68; 7: 163, 179, 363.

⁷⁷ Dimyâtü, *İ‘ânetü’t-tâlibîn*, 1: 13; es-Seyyid ‘Alevî b. Seyyid Ahmed es-Sekkâf, *Terşîhu’l-müstefîdîn bi terşîhi Fethu’l-mu‘în*, 2.

dönem âlimlerinden fakîh Muhammed eş-Şukayr'ın bu meyandaki şu ifadeleri önemlidir: “İbn Hacer'den ilim tahsil eden âlimlerden biri Zeynüddîn el-Melibârî'dir. O, zayıf görüşlerden hali, faydalı, muhtasar bir kitap telif etti. Bu, fetvâ için elverişli bir kitaptır... Ulemâ tarafından kabul gördü ve okunması tavsiye edildi. ‘Allâme Molla Ramazan, birçok âlim yetiştiren ‘Allâme Hasan Habenneke ve Şeyh Mahmud el-Habbâl bu kitabı okuyan ve okunmasını teşvik eden önemli simalardandır.”⁷⁸ *Fethu'l-mu'în* günümüzde başta Hindistan'ın güney sahil bölgesi olmak üzere Şâfi mezhebinin hâkim olduğu muhitlerde klasik eğitim veren birçok medrese ve ders halkaları ile birlikte modern eğitim sistemiyle faaliyet yürüten bazı üniversite, fakülte, enstitü ve diğer dinî eğitim öğretim kurumlarında ders müfredatı olarak okutulmaktadır. *Fethu'l-mu'în*'in Hindistan'ın Tâmil Nâdu vilayetinde bulunan el-Bâkiyâtü's-Sâlihât Fakültesi, Kerala vilayetinde bulunan el-Câmi'atü'n-Nûriyetü'l-'Arabîyye ve Câmi'atu Dâra'l-Hüde'l-İslâmiyye üniversitelerinde ve bu kurumların sistemiyle din eğitimi veren Hindistan'ın daha pek çok külliye, enstitü ve diğer dinî eğitim merkezlerinde ders kitabı olarak okutulduğu bilinmektedir. Aynı şekilde Terîm ve Hadramevt başta olmak üzere Şâfi mezhebinin hâkim olduğu Yemen'in bazı kentlerinde ile Somali ve Sri Lanka'da bulunan dinî eğitim kurumlarının birçoğunda ders olarak talebelere okutulmaktadır.⁷⁹ Yine *Fethu'l-mu'în*'in Irak Kürt bölgesinde ve Türkiye'de klasik tedrisat yapan bazı medreselerde de okutulmaktadır. *Fethu'l-mu'în*'in Kahire'de bulunan Câmi'u'l-Ezherî's-Şerîf ve Şam'da bulunan Câmi'u'l-Emevî gibi büyük ve merkezi camilerde öteden beri ders halkalarında okutulduğu belirtilmektedir.⁸⁰ Ayrıca *Fethu'l-mu'în*, Muhammed eş-Şukayr, Rüşdî Selîm el-Kalem ve Hüseyin Abdullah el-'Alî gibi çağdaş birçok âlim tarafından ders olarak verilmiş ve bu dersler video kayıt sistemiyle kayıt altına alınmıştır. Bu kayıtlara internet üzerinden erişilebilmektedir.⁸¹

⁷⁸ Melibârî, *Fethu'l-mu'în*, (tahkik edenin mukaddimesi), 3.

⁷⁹ <http://www.alhabibomar.com/Lessons.aspx?SectionID=7>;
<http://rebatalfateh1030.blogspot.com/>, erişim tarihi: 24.7.2020.

⁸⁰ https://www.nidaulhind.com/2017/04/blog-post_21_, erişim tarihi, 23.6.2020.

⁸¹ https://www.nidaulhind.com/2017/04/blog-post_21_; <http://www.awqaf-damas.com/?page=search>; erişim tarihi: 22.6.2020;

3. *Fethu'l-Mu'în*'in Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Fethu'l-mu'în'in Şâfiî fıkıh birikimindeki öneminin en önemli göstergelerinden biri de sonraki fakihler tarafından çalışma konusu yapılmış olmasıdır. Nitekim *Fethu'l-mu'în*, telif edildikten sonra birçok fakihin teveccühüne mazhar olmuş ve birçok çalışmaya konu edilmiştir. Bu bakımdan da Şâfiî fıkıh literatürünün gelişiminde muazzam bir katkı sunmuştur. Bu çalışmalar şerh, haşiye, talik, nazım ve tercüme gibi farklı türlerden oluşmaktadır. Bu nedenle burada bu çalışmaların her bir türünü ayrı başlık altında zikredeceğiz.

a. *Fethu'l-Mu'în*'in Üzerine Yapılmış Şerh Çalışması

İslâm telif geleneğinde şerh çalışması genellikle muhtasar metinler üzerine yapılmaktadır. Şerh türü çalışmalarda muhtasar metnin bütün ifadeleri açıklanmaktadır. Bunun yanı sıra bu tür teliflerde muhtasar metinlerde eksik bırakılan yerler tamamlanmakta, içinde bulunan hatalar düzeltmekte ve örneklerle muhteva zenginleştirilmektedir.⁸² Bu yazım türünden *Fethi'l-mu'în* üzerine yapılmış şu çalışma bulunmaktadır: *Şerhü'n 'alâ Fethi'l-mu'în*. Bu şerh, Melibârî'nin torunu 'Allâme Zeynüddîn el-Mahdûmü'l-Ehîr el-Fennânî (öl. 1305/1888) tarafından kalem alınmıştır. Üç cüz şeklinde telif edilen bu çalışma henüz ilim dünyasına kazandırılmamıştır.⁸³

b. *Fethu'l-Mu'în*'in Üzerine Yapılmış Hâşiye Çalışmaları

Hâşiye, bir eserin sayfa boşluklarına ilâve edilen açıklayıcı ve tamamlayıcı bilgileri içeren notlardır. Bu tip çalışmalar genellikle muhtasar metinlere yazılmış şerhler üzerine yapılmaktadır. Hem şerhte hem de metinde bulunan kapalı ifadeleri ya da onlarda geçen özel isim, âyet, hadis, şair gibi hususları açıklamaktadır.⁸⁴ *Fethu'l-mu'în*'in üzerine yapılmış hâşiye türü eserler şunlardır:

1. Alî b. eş-Şeyh el-Ârif Billah Abdurrahman en-Nakşebendî et-Tânûrî el-Melibârî (öl. 1178/1764) *Tenşîtu'l-mutâli'în 'alâ bâşiyeti Fethi'l-*

⁸² Sedat Şensoy, "Şerh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/555.

⁸³ Melibârî, *Terâcimu 'ulemâi's-Şâfiyye*, 89.

⁸⁴ Tefvîk Rüştü Topuzoğlu, "Hâşiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16/419.

mu'ın. Eser tamamlanmamıştır. Mevcut kısmı basılmıştır. *Fethu'l-mu'ın*'ın ilk hâşiyesi olarak bilinmektedir.⁸⁵

2. Alî b. Ahmed b. Sa'îd Bâsabrayn (öl. 1304/1887): *İ'ânetü'l-müsta'ın 'alâ Fethi'l-mu'ın*.⁸⁶

3. Osmân b. Muhammed Şetâ el-Bekrî ed-Dimyâtî (öl. 1310/1893), *İ'ânetü't-tâlibîn 'alâ halli elfâzi Fethi'l-mu'ın*. *Fethi'l-mu'ın* hâşiyeleri arasında en büyük, en faydalı ve ifade açısından en akıcı hâşiye olarak bilinmektedir. Birçok yerde *Fethi'l-mu'ın* bu eser ile birlikte okutulmaktadır.⁸⁷ Eser Abdullah el-Mevlevî el-Melîbârî tarafından Malâbâr'ın yerel dili olan Maleyâlem'e tercüme edilmiştir.

4. Ahmed eş-Şîrâzî en-Nâdâfermî el-Melîbârî (öl. 1326/1908): *Hâşiyetün 'alâ Fethi'l-mu'ın*. Eser mahtût olup bir nüshası Hindistan'ın Nâdâferm şehrinde bulunan el-Câmi'u'l-Kebîr kütüphanesinde kayıtlıdır.⁸⁸

5. es-Seyyid 'Alevî b. Seyyid Ahmed es-Sekkâf (öl. 1335/1917): *Terşihu'l-müste'îdîn bi tevşîhi Fethi'l-mu'ın*.⁸⁹

6. eş-Şeyh Mihrân Musliyâr en-Nermertûrî el-Melîbârî (öl. 1403/1983) ve 'Allâme Ebû Bekir et-Tânûrî el-Melîbârî (öl. 1415/1994) *Hâşiyetu fethi'l-mülhim 'alâ Fethi'l-mu'ın*.⁹⁰

⁸⁵ Muhyisünne Abdulkâdir b. Muhammed el-Melîbârî, *Tabkâku'l-mateb bi ta'rîfi mustalabi'l-meşheb mezhebi'l-imâmi's-Şâfiî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, tsz.), 241.

⁸⁶ Zirikî, *el-A'lâm*, 4: 260.

⁸⁷ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn: Terâcimu muşannifi'l-kütübî'l-'Arabîyye* (Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsî'l-'Arabî, tsz.), 6/270.

⁸⁸ Melîbârî, *Terâcimu 'ulemâi's-Şâfiyye*, 189.

⁸⁹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 6: 295.

⁹⁰ https://www.nidaulhind.com/2017/04/blog-post_21.html?fbclid=IwAR3SkoHrhukIO9jWP3hPLJCKI7OYFNIAAnHIYUbjUC5uuQ96bGRu2vqC0, 4.7.2020.

c. *Fethu'l-Mu'în*'in Üzerine Yapılmış Ta'lik ve Takrîr Çalışmaları

Ta'lik, zor bir metnin daha iyi anlaşılabilmesi ya da metin sahibinin görüşlerinin tenkidi için sayfaların kenarına veya alt kısımlarına yazılan ilave ve notlardır. Takrîr ise bir eserde bulunan bir meseleyi derinden inceleyip tahkikini yapmak ve açıklamaktır.⁹¹ *Fethi'l-mu'în* üzerine yapılmış bu tür çalışmaları şöyle sıralayabiliriz:

1. Ahmed b. Abdilazîz el-Mahdûm el-Fennânî (öl. 1277/1861): *Ta'likun 'alâ Fethi'l-mu'în*.⁹²

2. Ahmed es-Sağîr b. Muhammed el-Bilinkûtî el-Melibârî (öl. 1341/1923): *Ta'likun kebîrun 'alâ Fethi'l-mu'în*.⁹³

3. Şeyh Küncü Muhammed Musliyâr b. eş-Şeyh el-'Allâme Ahmed Kûtî Musliyâr el-Melibârî (öl. 1352/1934): *Takrîrâtün 'alâ Fethi'l-mu'în*.⁹⁴

4. Şeyh Küncü Ahmed Musliyâr el-İrumbâlşîrî (öl. 1364/1945): *Ta'likâtün 'alâ Fethi'l-mu'în*.⁹⁵

5. Şihâbuddîn Ahmed Kûyâ eş-Şâliyâtî (öl. 1374/1955): *Takrîrîün 'alâ Fethi'l-mu'în*.⁹⁶

6. eş-Şeyh Muhammed Musliyâr b. Sûfî Musliyâr el-Kerineffârâvî el-Melibârî (öl. 1405/1985): *Takrîrâtün 'alâ Fethi'l-mu'în*.⁹⁷

7. eş-Şeyh Ebî Ahmed Musa el-Berdelî (öl. 1393/1973): *Takrîrâtün 'alâ Fethi'l-mu'în*.⁹⁸

⁹¹ Sedat Şensoy, "Ta'likât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39/508.

⁹² Melibârî, *Terâcimu 'ulemâi's-Şâfiyye*, 154.

⁹³ <http://alhindiya.com/2019/12/13/\>, 24.6.2020.

⁹⁴ Melibârî, *Terâcimu 'ulemâi's-Şâfiyye*, 344.

⁹⁵ Melibârî, *Terâcimu 'ulemâi's-Şâfiyye*, 343.

⁹⁶ Melibârî, *Terâcimu 'ulemâi's-Şâfiyye*, 378.

⁹⁷ Melibârî, *Terâcimu 'ulemâi's-Şâfiyye*, 343.

⁹⁸ https://www.nidaulhind.com/2017/04/blog-post_21., erişim tarihi: 25.6.2020.

8. eş-Şeyh el-‘Allâme Küncâmû el-Feydî el-Melîbârî: *Ta‘lîkâtü‘in ‘alâ Fethi’l-mu‘în*.⁹⁹

d. *Fethu’l-Mu‘în*’in Üzerine Yapılmış Diğer Çalışmalar

1. Şeyh Muhammed Musliyâr b. Hasen el-Arakkeli el-Vadânfellî: *Manzûmetu ferâzi Fethi’l-mu‘în*. Eserde *Fethi’l-mu‘în*’in ferâz bölümü nazmedilmiştir.¹⁰⁰

2. Şeyh Abdurrahman Bâvâ el-Melîbârî: *Hullâsatü’l-fıkhi’l-İslâmî (Hullâsatu Fethi’l-mu‘în)*. Eser *Fethi’l-mu‘în*’in özetidir. Üç cilden ibaret olan bu eser, önce birinci cildi *Hullâsatu Fethi’l-mu‘în* adıyla basılmıştır. Daha sonra eser bir komisyon tarafından gözden geçirilmiş ve her üç cildi *Hullâsatü’l-fıkhi’l-islâmî* ismiyle yayınlanmıştır.

3. Şeyh Kunc Musliyâr el-Melîbârî: *el-Mubimme fî beyân’l-eimmeti’l-mezkûrîn fî Fethi’l-mu‘în*. Eserde *Fethi’l-mu‘în*’de geçen âlimlerin biyografileri ele alınmıştır.¹⁰¹

d. *Fethu’l-Mu‘în*’in Üzerine Yapılmış Tercüme Çalışmaları

Yukarıda zikrettiğimiz *Fethu’l-Mu‘în* ile ilgili çalışmalar, genel itibariyle ilim erbabına yönelik ilmî çalışmalardan ibarettir. Bunun yanı sıra Şâfî mezhebine mensup Müslüman halkının pratik dinî ihtiyaçlarının çözümü için *Fethu’l-Mu‘în*, başta Hint Alt Kıtasının yerel dilleri olmak üzere Türkçe, İngilizce, Malayalam, Kannada, Endonezya ve Malezya gibi dillere de tercüme edilerek büyük bir okuyucu kitlesinin istifadesine sunulmuştur.¹⁰²

Sonuç

Hint Alt Kıtası erken dönemlerden itibaren İslâm dini ile tanışmıştır. İslâm’ın kıtada yayılması ise genel olarak fetih hareketlerinin ve Müslümanların irşat faaliyetlerinin etkili olduğu görülmektedir. İslâm’ın kabulüyle birlikte kıtada fıkıh mezhepleri de yayılmıştır. Bu

⁹⁹ https://www.nidaulhind.com/2017/04/blog-post_21_, erişim tarihi: 25.6.2020.

¹⁰⁰ Abdullah Muhammed el-Hubeysî, *Câmi’u’s-sürûbi ve’l-havâşî* (Ebu Dabi: el-Macma‘u’s-Sikâfî, 1425/2004), 2/1350.

¹⁰¹ Ezhefî, “eş-Şeyh Ahmed Zeynüddîn el-Mahdûm el-Melîbârî ve hademâtuhu”, 124.

¹⁰² Ezhefî, “eş-Şeyh Ahmed Zeynüddîn el-Mahdûm el-Melîbârî ve hademâtuhu”, 138.

bağlamda kıtanın kuzey ve orta kesiminde Hanefilik hâkim mezhep konumunda olmuş, güney sahil şeridinde ise Şâfiî fıkıh anlayışı benimsenmiştir. Kıtada fikhî mezheplerin yayılışıyla beraber mezhep eksenli çok sayıda medrese kurulmuş ve birçok fakih yetişmiştir. Kıtanın yetiştirdiği mümtaz fakihlerinden biri, ilim ve irfan ailesi olarak şöhret bulan Mahdûm ailesine mensup Zeynüddîn Ahmed el-Melibârî eş-Şâfiî'dir.

Melibârî, ilk ilim tahsilini kendi memleketinde görmüştür. Daha sonra Mekke'ye gitmiş ve burada bulunan dönemin meşhur Şâfiî fakihlerinden ilim tahsili ile birlikte tasavvufun adap ve ilkelerini öğrenmiştir. İlim ve tasavvuf icazetlerini aldıktan sonra memleketine dönmüş ve burada otuz yıldan fazla kesintisiz bir şekilde irşat ve tedrisat faaliyetlerinde bulunmuştur. Bunun yanı sıra Melibârî, o dönemde Hindistan'da sömürgecilik faaliyetlerinde bulunan gayr-i müslim dış güçlere karşı Hint toplumunu bilinçlendirmiş ve toplumun onlara karşı tavrı almasında önemli bir rol oynamıştır. Aynı zamanda Melibârî toplumun dinî meselelerinin çözümü için de uğraşmış ve bu konuda özellikle Şâfiî müntesiplerinin müstağni kalamayacağı fetvâ çalışmaları yapmıştır. Onun fetvâları hem bölgede hem bölge dışında büyük bir itibar görmüştür.

Fikhî yönüyle öne çıkan Melibârî bu alanda kayda değer çalışmalar yapmıştır. Onun bu çalışmaları ise klasik Şâfiî fıkıh geleneğinin bir devamı niteliğindedir. O, fikhî faaliyetlerini geleneksel Şâfiî fıkıh ekseninde gerçekleştirmiş ve mezhep içindeki yerleşik görüşün dışına pek çıkmamıştır. Bu yüzden onun fikhî tercihlerinin geneli mezhep içi görüşler şeklinde olduğu ifade etmek mümkündür. Ancak Melibârî'nin gerek fikhî meselelere ilişkin mezhep imamlarının görüşlerini sistematik bir biçimde sunup temellendirmesinden gerekse kaleme aldığı fikhî çalışmalar ile Şâfiî literatürünün gelişmesinde oynadığı önemli rolden ötürü olsun, mezhep içinde kendisinden çokça söz ettirmiş ve mezhepte önemli bir yer meşgul etmiştir.

Melibârî'nin fıkıh alanında telif ettiği bu çalışmalardan en çok ses getiren ise kendi telifi olan *Kurratu'l-ayn* muhtasar fıkıh metnine yazdığı *Fethu'l-mu'in* adlı şerh çalışmasıdır. Telifinden itibaren büyük bir teveccüh gören eserin ünü, müellifinin ününü geçmiş ve müellif onun ismiyle anılır olmuştur. Melibârî, Şâfiî muteahhirîn temel fıkıh metinlerinden istifadeyle hazırladığı eserde mezhepte mutemet kabul edilen iki eğilimden biri olan İbn Hacer el-Haytemî'nin eğilimini benimsemiştir. Dolayısıyla eser,

mezhep içerisinde İbn Hacer'in fıkıh anlayışını benimseyen bölgelerde daha fazla itibar görmüştür. Nitekim *Fethu'l-mu'in* bu bölgelerde, eski dönemlerde medrese ve ders halkalarında yoğun bir şekilde okutulduğu gibi günümüzde de hem klasik medrese usûlü hem de modern sistem ile ders veren birçok dinî eğitim kurumlarında derse kitabı olarak okutulmaktadır. Keza eser, gerek ilmî çalışmalarda gerekse fetvâ vermede olsun Şâfiî müntesipleri arasında mutemet olarak kabul edilmiş ve müracaat edilen temel kayanlar arasında yer almıştır. Zaten eser üzerinde birçok hâşiye, ta'lik, tahrir, nazım, ihtisar, şerh gibi çalışmaların yapılması ve Hindistan'ın birçok yerel dilleri ile birlikte Türkçe, Endonezce, Malayca ve İngilizceye tercüme edilmesi onun kıymet-i ilmiyesini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan da Melîbârî'nin bu eseriyle Şâfiî fıkıh birikiminin zenginleşmesinde önemli bir katkı sunduğunu ifade etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- ‘Avvâdî, Yusûf Muhammed ‘Abduh. “el-‘Allâme Abdurrahman b. Ziyâd el-Maksarî ve cühûdu’l-ilmîyye ve eseruhu ‘alâ talebeti’l-‘ilmi ve’l-muctame”. *Mecelletu Câmi‘ati’l-Medîneti’l-‘Âlemîyye*. 17 (2016), 137-175.
- ‘Ayderûs, Muhyüddîn ‘Abdulkâdir b. Abdillâh. *en-Nûru’s-sâfir ‘an abbâri’l-karni’l-‘âşir*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmîyye, 1405/1985.
- Aslan, Mahsum. *İbn Hacer el-Heytemî İle Şemsuddîn er-Remlî ve İhtilâf Sebepleri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.
- Bâ ‘Alevî, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin. *Buğyetü’l-müstersîdîn fî telhis fetâvâ ba’di’l-eimmeti mine’l-muteabbirîn*. 2 Cilt. Terîm: Dâru’l-Fakîh li’n-Neşri ve’t-Tevzî’, 1430/2009.
- Bağdatlı, İsmâil Paşa. *Hedîyyetü’l-ârifîn*. 2 Cilt. İstanbul: Matba‘atü’l-Behiyye, 1370/1951.
- Bilal Aybakan, “Şâfiî Mezhebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/223-233. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Câvî, Muhammed b. Ömer Nevevî. *Kâşifetü’s-secâ şerhu Sefîneti’n-necâ*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1432/2011.
- Kâtib Çelebî, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Süllemü’l-vüsûl ilâ tabakâti’l-fuhûl*. Thk. Mahmud Abdulkâdir Arnaût. 6 Cilt. İstanbul: Mektebetu İrsikâ, 1431/2010.
- Dimyâtî, Osman b. Muhammed Şetâ el-Bekrî. *İ‘ânetü’t-tâlibîn ‘alâ halli elfâzi Fetbu’l-mu‘în*. 4 Cilt. B.y.: Dâru’l-Fikr li’t-Taba‘ati ve’n-Neşr ve’t-Tavzî’, 1418/1997.
- Dübyân, Ebû Ömer Dübyân b. Muhammed. *el-Mu‘âmelâtü’l-mâlîyye esâleten ve mu‘âsere*. 20 Cilt. Riyad: Mektebetü’l-Melik Fehd el-Vataniyye, 1432/2011.
- Ezherî, Rafik Abdalberr el-Vâfî. “eş-Şeyh Ahmed Zeynüddîn el-Mahdûm el-Melibârî ve hademâtuhu”. *Sikâfetü’l-Hinde Mecelletün ‘İlmîyyetün Sikâfiyyetün*. 64/3 (2013), 118-169.
- Hâkim, Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el- en-Nîsâbüri. *el-Müstedrek ‘ale’s-Sabîhayn (el-Müstedrek ‘ale’s-Seyhayn)*. Thk. Mustafa

‘Abdulkâdir ‘Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.

Hasenî, Abdülhayy b. Fahriddîn b. Abdilalî. *Nüzhetü'l-havâtır ve bebcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzir*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1420/1999.

Hubeyşî, Abdullah Muhammed. *Câmi'u's-şürâhi ve'l-havâşî*. 3 Cilt. Ebu Dabi: el-Macma'u's-Sikâfi, 1425/2004.

Hüsnî, ‘Abdulhay). *es-Sikâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind*. Kahire: Müessesetu Hindâvî li't-Ta'lim ve's-Sikâfe. 2015.

İbn Keşîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 15 Cilt. B.y.: Dâru'l-Fikr, 1407/1986.

Kalkaşendî, Ebü'l-‘Abbâs Ahmed b. Alî. *Subbu'l-a'sâ fî smâ'ati'l-inşâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, tsz.

Kallek, Cengiz “İbn Hacer el-Heytemî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/531-534. Ankara: TDV Yayınları, 1999.

Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifîn: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsi'l-'Arabî, tsz.

Kılıç, Muhammed Tayyib. “Hint Alt Kıtası Hanefî Fıkıh Birikimine Bir Örnek: Fakih Olarak İmâm Leknevî”. 16/1 (2014), 89-140.

Komisyon. *Indian writings in Arabic*. University Of Calicut School Of Distance Education, tsz.

Kürdî, Şemsüddîn Muhammed b. Süleymân el-Medenî. *el-Fevâ'idü'l-medeniyye fî-men yüftâ bi-kavlibî min e'immeti's-Şâfi'iyye (müte'ahhîri's-sâdeti's-Şâfi'iyye)*. Dımaşk: Dâru Nûru'd-Sabâh, 1432/2011.

Meğrâvî, Ebû Sehl Muhammed b. Abdirrahman. *Mevsû'atu mevâkifi's-selef fi'l-'akâide ve'l-menbec ve't-terbiyye*. 10 Cilt. Mısır: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, tsz.

Melîbârî, ‘Abdunnesîr Ahmed. *Terâcimu 'ulemâi's-Şâfi'iyye fi'd-diyâri'l-Hindîyye*. B.y.: Dâru'l-Kalem li'd-Dirâsat ve'n-Neşri, tsz.

Melîbârî, Ahmed b. Muhammed. *Fethu'l-mu'în bi-şerhi Kurreti'l-'ayn*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1424/2004.

- Melibârî, Ahmed b. Muhammed. *el-Ecvibetü'l-'acîbe ani'l-es'ileti'l-garîbe*. Hindistan: Dâru't-Tabâ'ati ve'n-Neşr, tsz.
- Melibârî, Ahmed b. Muhammed. *el-İsti'dâdu li'l-mevt ve su'âlî'l-kabr*. thk. Sa'îd Kerîm ed-Dır'amî. İskenderiye: Dâru İbn Haldûn, tsz.
- Melibârî, Ahmed b. Muhammed. *el-Menbecü'l-vâdih bi şerhi İhkâmu ahkâmi'n-nikâh*, Riyad: Câmi'atu Melik Suud, No: 216-5/ م.م .
- Melibârî, Ahmed b. Muhammed. *İrşâdü'l-'ibâd ilâ sebîli'r-reşâd*. B.y.: Dâru'l-Ma'rife, tsz.
- Melibârî, Muhyisünne Abdulkâdir b. Muhammed. *Tabkîku'l-matleb bi ta'rîfi mustalabi'l-meşheb meşhebi'l-imâmi's-Şâfiî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, tsz.
- Melibârî, Zeynüddîn b. Ahmed. *Tuhfetü'l-mücâhidîn fi ba'zı abbâri'l-Burtugâliyyîn*. Thk. Muhammed Sa'îd et-Tarihî. Beyrut: Müessesetü'l-Vef, 1405/1985.
- Nemir, 'Abdulmun'im. *Târîhu'l-İslâm fi'l-Hind*, Beyrut: el-Müessesetü'l-Câmi'e li'd-Dirâsât, 1401/1981.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Minhâcü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-muftân fi'l-fıkhi*. B.y.: Dâru'l-Fikr, 1425/2005.
- Özcan, Azmi. "Malabar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/465-466. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özel, Ahmet. "Melibârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/48-49. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Remlî, Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Hamza el-Enşârî. *Fetâva'r-Remlî*. 4 Cilt. B.y.: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, tsz.
- Şensoy, Sedat. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/555-558. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Şensoy, Sedat. "Ta'likât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/508-510. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Şirvânî, Abdulhamîd. *Havâşî's-Şirvânî (Tuhfetü'l-İmhtac ile birlikte)*. 10 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1357/1987.
- Topuzoğlu, Tefvik Rüştü. "Hâşiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/419-422. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Yaşar, Mehmet Aziz. *Memlûkeler döneminde fıkıh siyaset ilişkisi*. Ankara İlahiyât Yayınları, 2020.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân el-Fârikî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'âm*. Thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. b.y.: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003.

Zeydân, Corcî. *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'arabî*. Kahire: Müessesetu Hindâvî lî't-Ta'îmi ve's-Sikâfe, 2013.

Ziriklî, Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd. *el-A'âm*. Baskı 15. 8 Cilt. B.y.: Dâru'l-İlim li'l-Melâyin, 1423/2002.

Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühu*. Suriye: Dâru'l-Fıkr, tsz.

Web Tabanlı Kaynaklar

<http://alhindiya.com/2019/12/13/>, erişim tarihi: 24.6.2020.

https://www.nidaulhind.com/2016/02/blog-post_66.html, erişim tarihi: 21.6.2020.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Hindistan%27da_%C4%B0slam, erişim tarihi: 28.5.2020.

<http://www.alhabibomar.com/Lessons.aspx?SectionID=7>, erişim tarihi: 23.6.2020.

<http://rebatafateh1030.blogspot.com/>, erişim tarihi: 4.7.2020.

https://www.nidaulhind.com/2017/04/blog-post_21.html?fbclid=IwAR3SkoHrhukI0HIO9jWP3hPLJCKI7OYFNIAnHIYuBJu5uuQ96bGRu2vqC0 4.7.2020.

<http://www.awqaf-damas.com/?page=search>; erişim tarihi: 22.6.2020.